

УДК: 376:353:3.071 ("18"/45"19")

Шевченко В.М.

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті розглядається розвиток спеціальної освіти для дітей з порушенням слуху в Україні у XIX – на початку XX століття. Хронологічно за висхідну межу взято початок XIX століття, оскільки в цей період на теренах сучасної України було зроблено перші кроки в організації спеціальних закладів для навчання глухонімих дітей. Верхня межа становить 1917 рік, після революційних подій якого ця система була зруйнована. Для спеціальних закладів Західної України верхня межа становить 1939/1945 рік, коли ці території увійшли до складу УРСР. Автор зазначає, що в умовах реформування національної освіти важливою умовою є переосмислення надбань спеціальної освіти, окреслення позитивних тенденцій та встановлення історичної істини. Тому історія розвитку корекційного навчання, освіти та педагогічної думки є важливим джерелом розбудови національної системи освіти в Україні, оновлення її змісту та структури, об'єктивного висвітлення внеску діячів освіти у процес розвитку корекційного навчання. Дослідження показало, що на функціонування та розвиток спеціальних закладів впливали тогочасні освітні реформи, формування сурдопедагогічної громадськості та фінансове становище засновників закладів.

Ключові слова: спеціальна освіта, реформування спеціальної освіти, розвиток спеціальної освіти, діти з порушеннями слуху, корекційне навчання.

Стаття підготовлена до 25-річчя створення Національної академії педагогічних наук України.

Радикальні зміни, які відбуваються в Україні, пов'язані з відродженням національного розвитку суспільства та наближенням нашої країни до європейської спільноти. Спричинені ними гуманістичні й демократичні зрушення в світогляді, ідеології, науці та культурі зумовлюють необхідність вивчення та впровадження у навчально-виховний процес передових та прогресивних ідей. Одним з важливих джерел розв'язання нових освітньо-виховних завдань є історико-педагогічний аналіз теорії та практики виховання підростаючого покоління. Здійсненню окреслених завдань значною мірою сприяє дослідження здобутків науково-педагогічної думки з проблем теорії навчання і виховання.

На використання кращого вітчизняного досвіду роботи з дітьми і молоддю, сприяння впровадженню якісно нових форм, методів і засобів навчання та виховання орієнтують положення, викладені в Законах України, зокрема проєкті Закону України «Про освіту» (2016), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про професійну-технічну освіту» (1998 р.), «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)» (2007), у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття в доктрині). Зазначені зміни позитивно впливають на процеси модернізації національної освітньо-виховної системи. Це висуває нові завдання та вимоги до усіх її ланок.

На сьогодні, поряд із всебічним вдосконаленням та модернізацією навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів, значні зрушення відбуваються і в спеціальній (корекційній) педагогіці. Вони спрямовані на створення правових, соціально-економічних та матеріально-технічних умов для інтеграції в суспільство осіб з особливими потребами. А відтак, важливою умовою є переосмислення надбань спеціальної освіти, окреслення позитивних тенденцій та встановлення історичної істини. Це є важливим джерелом розбудови національної системи освіти в Україні. У цьому контексті доцільною є увага до ґрунтового і комплексного вивчення історико-педагогічної спадщини навчання та виховання дітей з порушеннями слуху.

В умовах реформування спеціальної освіти, історія сурдопедагогіки має всіляко сприяти педагогічній практиці у подоланні різних форм суперечностей в цій галузі знань. Це вимагає перегляду традиційних поглядів на становлення і розвиток сурдопедагогіки як науки та історико-хронологічних принципів її вивчення. Водночас, певні історичні події та факти свого часу, з відомих причин, замовчувалися, висвітлювалися дещо упереджено або ж подавалися без відповідних оцінок причин і наслідків тих чи інших процесів, які гальмували розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями слуху. Це дещо спотворювало реальну історичну картину [4, с. 4].

Теорія та практика навчання дітей з порушеннями слуху в Україні охоплює значні часові межі – понад два сторіччя, тож різні її аспекти широко висвітлені у низці наукових праць та історичних оглядах

(Богданов-Березовський М.В., Лаговський М.М., Соколянський І.П., Членов Є., Басова А.Г., Дьячков О.І., Ярмаченко М.Д., Єжова Т.Є., Кульбіда С.В., Таранченко О.М., Шевченко О.Е. та ін.). Найбільше ж питаннями опіки, навчання та виховання глухонімих (саме такий термін використовувався в означений період) в Україні займався видатний вітчизняний вчений і дослідник в галузі історії сурдопедагогіки Микола Дмитрович Ярмаченко.

Проте, вивчення праць науковців та дослідників у цій галузі дає підстави стверджувати, що сучасних ґрунтовних досліджень, у яких би системно і комплексно було розкрито питання розвитку спеціальної освіти для дітей з порушеннями слуху в Україні у ХІХ – початку ХХ століття, виконано не було. Разом із тим, аналіз теоретичної та практичної спадщини зазначеного періоду свідчить, що в системі спеціальної освіти накопичився значний теоретико-практичний потенціал, реалізація якого у сучасних умовах може сприяти подальшому розвитку спеціального навчання учнів з порушеннями слуху. Поєднання педагогічної ретроспективи з її перспективою у світлі історичного висвітлення – важливе завдання реформування спеціальної школи для дітей з порушеннями слуху [3, с. 5-6].

Основним завданням нашого дослідження ми вбачаємо ґрунтовне вивчення передумов та зародження спеціального навчання дітей з порушенням слуху, а також визначення етапів і закономірностей процесу становлення та розвитку системи навчання дітей з порушеннями слуху в Україні в означений період. Ці дослідження допоможуть заповнити певну прогалину не лише в історії сурдопедагогіки, а й спеціальної педагогіки в цілому.

У нашому дослідженні хронологічно за висхідну межу взято початок ХІХ століття, оскільки у цей період в Україні було зроблено перші кроки в організації спеціальних закладів для навчання глухонімих дітей та сформовано окремі погляди на зміст і форми корекційної роботи. Їх основу становили концепції Х.П. Бонета (Іспанія), І.Ф. Арнольдї, С. Гейніке (Німеччина), В. Гаюї, Мішеля де Л'Епе, Сікарда (Франція) та ін. Верхня межа дослідження – 1917 рік, – зумовлена тим, що до цього часу на території України, яка входила до складу Російської імперії, існувала мережа закладів для дітей з порушеннями слуху. Проте, після революційних подій 1917 року ця система була щент зруйнована. Для спеціальних закладів, які знаходились на території сучасної Західної України верхня межа становить 1939/45 рік, час, коли ці території увійшли до складу УРСР.

Стисло охарактеризуємо становлення та розвиток вітчизняної сурдопедагогіки. На шляху організації навчання глухонімих дітей існувало багато перешкод. Частина суспільства сумнівалася в його доцільності. Прихильники такого підходу стверджували, що, по-перше, навчання глухонімих дітей призводить до швидкого усвідомлення останніми свого нещасного стану та внаслідок цього робить їх незадоволеними, а отже, небезпечними членами суспільства; по-друге, оскільки існує величезна кількість здорових людей, які не отримують освіти, то раціонально зосередитися на навчанні останніх; по-третє, навчати глухонімого дуже важко, тому значні зусилля вчителя не є виправданими [2, [Електронний ресурс]].

Проте, у другій половині ХVІІІ ст. помітних успіхів було досягнуто у педагогіці, психології, медицині та біології. В таких умовах цілком закономірним було виникнення спеціально організованих навчальних закладів для глухонімих [1, с. 233]. Не відстала від цього процесу й Україна. Історія спеціально організованого виховання й навчання глухонімих дітей в нашій державі починається на початку ХІХ століття.

Під час відкриття спеціальних навчальних закладів для даної категорії дітей було використано досвід інших країн, оскільки за кордоном такі навчальні заклади вже існували та мали відповідний досвід і напрацювання. Таким чином, в Україні для дітей з порушеннями слуху були створені спеціальні заклади, у яких навчали не лише загальних предметів, а й різноманітних ремесел, забезпечуючи їхнє майбутнє. Проте, були і певні відмінності. За кордоном такі заклади відкривали переважно державні органи та установи, які їх контролювали і в подальшому ними опікувались. Протягом означеного періоду спеціальні школи (училища, інститути) на території сучасної України виникали на фоні благодійності, оскільки їх засновниками переважно були люди, які співчували глухонімих. Це не могло не позначатися на фінансовому становищі, а відтак і роботі, таких закладів.

Особливістю другої половини ХІХ століття в Україні був промисловий переворот, який проникав в усі галузі економіки та освіти країни. Технічна революція сприяла розширенню та покращенню

шкільної освіти, в т.ч. і спеціальної. В цей період навчання та виховання глухонімих дітей остаточно втратило свою загадковість, а сурдопедагогіка стала окремою галуззю наукових знань в системі педагогічних наук.

Протягом означеного періоду в Російській імперії відбулися освітні реформи, які також впливали і на спеціальні навчальні заклади для дітей з порушеннями слуху. В цей період активно розвивається методика навчання і виховання глухонімих дітей. Особлива увага приділялася їх фізичному, розумовому, моральному та трудовому вихованню.

У кінці XIX ст. в Російській імперії, до складу якої входила і частина сучасної України, почала формуватися сурдопедагогічна громадськість, яка піклувалася про розширення мережі спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху, наукове обґрунтування системи їх навчання й виховання та покращення їх соціального становища.

Протягом досліджуваного періоду на території сучасної України було відкрито 16 спеціальних закладів для навчання дітей з порушеннями слуху. Частково поштовхом для цього слугувало створення 1898 року в Петербурзі Всеросійського Опікунства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих. Проте, загальної картини це не змінило: спеціальні заклади не входили в підпорядкування Міністерства освіти, а відтак ні допомоги, ні контролю над ними з його боку не було, а самі заклади існували, переважно, на благодійницькі кошти, мали яскраво виражений філантропічно-опікунський характер та охоплювали лише незначну кількість дітей [5, с. 14]. Так, наприкінці XIX ст. в Україні спеціально організованим навчанням охоплювалося близько 1% глухонімих, із загальної кількості в 50 тисяч. Переважно це були ті діти, батьки яких могли платити кошти за навчання (дворяни, поміщики, купці, священники та ін.) [5, с. 77].

Характерною особливістю дореволюційних спеціальних шкіл для глухонімих дітей була відсутність у них єдиної чіткої системи навчально-виховної роботи. Кожна школа організовувала свою діяльність з учнями по-своєму, проводила свій курс навчання, мала різні строки навчання, різні навчальні плани, програми, які розроблялися місцевими педагогічними колективами на основі власного досвіду, і підручники, що обумовлювало велику розбіжність між ними у змісті, формах і методах навчання. Більшість часу відводили школи на навчання своїх вихованців певного ремесла. Кожен заклад проводив роботу так, як могли організувати її практичні працівники, виходячи з конкретних місцевих умов. Все залежало від того, хто стояв на чолі школи, від його підготовленості до роботи з глухонімими. У процесі навчання педагоги використовували усну, писемну, дактильну та жестову мови. Саме тому майже кожна школа була, по суті, специфічним закладом, не схожим на інші [5, с. 14].

Проте, окремі школи мали цікавий та прогресивний для того часу досвід. Він спонукав сурдопедагогів-практиків до теоретичних умовисновків щодо особливостей навчання дітей з порушеннями слуху. Результати їх роботи втілювалися у нові методичні системи, ідеї та методики, які широко обговорювалися, а потім перевірялися на практиці в школах для глухонімих [4, с. 15-16].

Характерною особливістю навчально-виховного процесу в усіх спеціальних закладах для глухонімих на території сучасної України було те, що окрім навчання дітей мови та інших загальноосвітніх предметів (арифметики, вітчизняної історії, географії, природознавства тощо), їх обов'язково навчали ще й певної професії (токарно-столярної, ковальсько-слюсарної, палітурної, шевської, кравецької, рукоділля, роботи в сільському господарстві тощо), тому майже всі заклади для глухонімих дітей мали переважно ремісничий характер. Сама ж школа лише полегшувала їх життя, готуючи учнів до виконання нескладної роботи, яка забезпечувала б їх існування [5, с. 13].

У роки першої та другої світових воєн переважна більшість шкіл для глухонімих дітей почали занепадати та припиняти свою діяльність, оскільки приватні пожертвування різко скоротились, а також будівлі шкіл були вщент зруйновані внаслідок бойових дій.

Зазначивши базові характеристики тогочасної спеціальної освіти для дітей з порушеннями слуху ми передбачаємо, що на сучасному етапі на основі виявлених архівних, літературних, історико-педагогічних та інших джерел нами буде проведено ґрунтовний пошук та здійснено комплексний, системний аналіз передумов, виникнення, розвитку та функціонування спеціальних закладів для глухонімих дітей на території сучасної України у XIX – початку XX ст., визначено й обґрунтовано основні напрями розвитку і чинники, які впливали на становлення та розвиток спеціальних закладів, виявлено

та розкрито нові сторінки їх історії, визначено теоретичну значущість знайдених матеріалів в скарбницю української педагогіки, в т.ч. спеціальної.

Отже, необхідність реформування освітньо-виховної системи, в т.ч. і спеціальної, визначає актуальність цієї проблематики, її недостатню розробленість, відсутність сучасного глибокого і ґрунтовного вивчення даної тематики, що зумовлює важливість ґрунтовного дослідження історико-педагогічного досвіду навчання і виховання дітей з порушеннями слуху в Україні та вказує на важливість конструктивно-критичного аналізу досвіду спеціального (корекційного) навчання дітей з порушеннями слуху.

Дане дослідження не вичерпує всіх питань функціонування та розвитку спеціальної освіти для дітей з порушеннями слуху в Україні. Перспективи подальших пошуків пов'язані з вивченням всіх аспектів взаємозв'язку навчальної та позакласної виховної роботи та внеску засновників шкіл і відомих педагогів-практиків у розвиток вітчизняної сурдопедагогіки.

Використана література:

1. **Богданов-Березовский М.В.** Положение глухонемых в России / М.В. Богданов-Березовский. – СПб.: Тип. училища глухонемых. – 1901. – С. 233.
2. **Соціальна реабілітація** дітей з обмеженими можливостями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pedahohikam.net/nervs-443-6.html>
3. **Супрун М.О.** Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.): Монографія / М.О. Супрун. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – с. 5-6.
4. **Таранченко О.М.** Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект): Монографія / О.М. Таранченко. – К.: «Літо», 2007. – с. 4, 15-16.
5. **Ярмаченко М.Д.** Виховання і навчання глухих дітей в УРСР / М.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. школа, 1968. – С. 13-14, 77.

References

1. **Bogdanov-Berezovsky`j M.V.** Polozheny`e gluxonemyx v Rossy`y` / M.V. Bogdanov-Berezovsky`j. – SPb.: Ty`p. uchy`ly`shha gluxonemyx. – 1901. – S. 233.
2. **Sotsial`na reabilitatsiya** ditey z obmezhenymy mozhlyvostyamy. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pedahohikam.net/nervs-443-6.html>
3. **Suprun M.O.** Korekciynne navchannya uchniv dopomizhny`x zakladiv osvity`: vy`toky`, stanovlennya ta rozvy`tok (druga polovy`na XIX – persha polovy`na XX st.): Monografiya / M.O. Suprun. – K.: Vy`d. Paly`voda A.V., 2005. – s. 5-6.
4. **Taranchenko O.M.** Sy`stema special`nogo navchannya ditej zi zny`zheny`m sluxom v Ukrayini (istory`chny`j aspekt): Monografiya / O.M. Taranchenko. – K.: «Lito», 2007. – s. 4, 15-16.
5. **Yarmachenko M.D.** Vy`hovannya i navchannya gluxy`x ditej v URSR / M.D. Yarmachenko. – K.: Rad. shkola, 1968. – S. 13-14, 77.

Шевченко В.Н. Развитие специального образования для детей с нарушениями слуха в Украине (XIX - начало XX века).

В статье рассматривается развитие специального образования для детей с нарушением слуха в Украине в XIX - начале XX века. Хронологически за восходящую границу взято начало XIX века, поскольку в этот период на территории современной Украины были сделаны первые шаги в организации специальных заведений для обучения глухонемых детей. Верхний предел составляет 1917 год, после революционных событий которого эта система была разрушена. Для специальных заведений Западной Украины верхний предел составляет 1939/1945 год, когда эти территории вошли в состав УССР. Автор отмечает, что в условиях реформирования национального образования важным условием является переосмысление достижений специального образования, определение положительных тенденций и установление исторической истины. Поэтому история развития коррекционного обучения, образования и педагогической мысли является важным источником развития национальной системы образования в Украине, обновления его содержания и структуры, объективного освещения наработок деятелей образования в процесс развития коррекционного обучения. Исследование показало, что на функционирование и развитие специальных заведений влияли тогдашние образовательные реформы, формирование сурдопедагогической общественности и финансовое положение учредителей заведений.

Ключевые слова: специальное образование, реформирование специального образования, развитие специального образования, дети с нарушениями слуха, коррекционное обучение.

Shevchenko V. Development of special education for children with hearing impairment in Ukraine (XIX - early XX century).

The article deals with the development of special education for children with hearing impairment in the Ukraine in the nineteenth - early twentieth century. The author notes that in terms of reforming the national education important that rethinking heritage special education. Also it is important to outline the positive trends and establishing historical truth. The development of special schools had an impact: education reform, public, educators and financial situation of the founding institutions. By 1917 in Ukraine was opened 16 special schools for children with hearing impairments. The impetus for this has also been the creation in 1898 in St. Petersburg All- custody Empress Maria Feodorovna on deaf. However, the overall picture is not changed. Special schools (schools) were not included in the submission Ministry of Education. Assistance and control over them by the Ministry was not. Institutions exist mainly on charitable funds. They cover only a small number of children. The study found that up to 1917 in Ukraine, which was part of the Russian Empire, there was no school for deaf children with learning Ukrainian. At the time of the first and second world wars, a school for deaf children began to close, go under and were completely destroyed.

Keywords: special education, special education reform, development of special education, children with hearing impairment, remedial training.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2017 р.

Стаття прийнята до друку 10.05.2017 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Супрун М.О.

УДК: 376.36:15:37.013.77

Шеремет М.К., Базима Н.В.

**РОЗВИТОК МОВЛЕННЕВОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

Стаття присвячена проблемі організації ефективною та доступною допомогою в оволодінні мовленнєвою активністю дітьми з аутизмом. В Україні проблеми комунікації та підвищення комунікативної активності дуже актуальна і активно досліджується. У статті безпосередньо розглядаються питання розвитку комунікативної діяльності дітей з аутизмом. Представлено аналіз досліджень психофізичного і мовленнєвого розвитку дітей зазначеної категорії зарубіжними та українськими вченими. Доведено, що всі діти з аутизмом мають особливості розвитку мовленнєвої діяльності різної інтенсивності. Особливості психічного та мовленнєвого розвитку дітей даної категорії рекомендується враховувати у навчально-виховному і корекційному процесах. Представлено аналіз мовленнєвого розвитку дітей даної категорії. Подані вимоги до мовлення дорослих, які оточують дитину з аутизмом.

Ключові слова: аутизм, аутистичні порушення, діти з аутизмом, мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєва активність, корекційна робота, корекційна педагогіка, спеціальна психологія, дефектологія, логопедія.

Спостереження за динамікою наукових розробок дали можливість констатувати посилення уваги науковців до проблеми аутистичних порушень. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень із проблеми вивчення порушень комунікативної діяльності у дітей з психофізичними вадами свідчить про особливу значимість питання формування сфери спілкування у дітей з аутистичними порушеннями (Н. С. Андреева, О. С. Аршатська, О. В. Аршатський, О. Р. Баєнська, В. М. Башина, Ю. В. Бессмертна, О. Б. Богдашина, М. Ю. Веденіна, А. Л. Душка, Д. Н. Ісаєв, В. Є. Каган, І. Б. Карвасарська, Х. В. Качмарик, С. Ю. Конопляста, В. І. Кротенко, В. В. Лебединський, К. С. Лебединська, І. П. Логвінова, І. А. Марцинковський, О. М. Мастюкова, І. І. Мамайчук, С. С. Мнухін, С. С. Морозова, Т. І. Морозова, О. С. Нікольська, Л. Г. Нурієва, К. О. Островська, Л. К. Рибченко, М. В. Рощенська, О. І. Романчук, Х. Я. Сайко, Т. В. Сак, Н. В. Сімашкова, Т. В. Скрипник, В. В. Тарасун, А. В. Хаустов, Г. М. Хворова, А. П. Чуприков, М. К. Шеремет, Л. М. Шипіцина, Д. І. Шульженко, О. А. Янушко та ін.).

Виходячи з аналізу сучасних літературних джерел та вивчаючи наукову спадщину класиків, які детально описали аутизм як спектральне порушення, приходимо до висновку, що діти з аутизмом – це неоднорідна група, яку об'єднує необхідність ранньої систематизованої лікувально-педагогічної роботи для підготовки їх до навчання, до оволодіння елементарними формами комунікації та взаємодії з оточуючими людьми.

Аналіз класифікацій аутизму виявляє неоднозначність підходів до них. Першими спробами